

KRZYSZTOF ORZESZYNA

SYSTEMY RELACJI MIĘDZY PAŃSTWEM I KOŚCIOŁEM WE FRANCJI

W dziejach relacji między państwem i Kościołem we Francji wystąpiły całkowicie przeciwstawne systemy: cesaropapizm frankoński w wersji galikańskiej, w którym cesarz przypisywał sobie władzę stanowienia prawa w materii kościelnej, regulując nie tylko sprawy dyscyplinarne, ale również liturgiczne¹, oraz państwo świeckie, powstałe na założeniach ideologii skrajnie liberalnej XVIII w. jako protest przeciwko zbyt ścisłemu powiązaniu Kościoła z państwem. Teoretycznie koncepcja państwa świeckiego zakłada dwie zasady: pierwszą z nich jest poszanowanie wolności religijnej w aspekcie indywidualnym, drugą – poszanowanie fundamentalnej równości wszystkich związków wyznaniowych. W rozwoju historycznym państwa świeckiego wystąpiły różne interpretacje tych zasad i metody ich realizacji, które przyjmowały formę daleko idących ograniczeń praw wolnościowych i prześladowań Kościoła².

Status prawny Kościoła we Francji pojmowany jest pod znakiem konfliktu, aktualnie mocno złagodzonego, ale w którym nadal istnieje kilka punktów zapalnych³. Na początku XX w. jako model relacji między Kościołem i wła-

Dr KRZYSZTOF ORZESZYNA – adiunkt Katedry Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego; adres do korespondencji: e-mail: oresyn@kul.lublin.pl.

¹ J. K r u k o w s k i, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000², s. 25 n.

² T e n ż e, *Refleksje nad modelem relacji między państwem i Kościołem w III Rzeczypospolitej*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 1-2(1991-1992) 57 n.

³ J. M o r a n g e, *Le régime constitutionnel des cultes en France*, [w:] *Le statut constitutionnel des cultes dans les pays de l'Union européenne. Actes du colloque Université de Paris, XI, 18-19, 1994*, Paris 1995, s. 119.

dzą polityczną przyjęto we Francji system separacji wrogiej. Wbrew gwarancjom ustawowym system ten nie powodował oddzielenia sfery działalności Kościoła od państwa, lecz stanowił środek walki prowadzonej przez państwo z religią chrześcijańską. Ideą przewodnią była prywatyzacja religii, rozumiana jako dążenie do całkowitego usunięcia jej z życia publicznego⁴. Przed przyjęciem tego systemu kraj ten przeszedł prawie przez wszystkie wyobrażalne systemy relacji, często ekstremalnie przeciwstawne – po wiekach praktyki religii państwowej aż do aktualnie obowiązującego systemu rozdziału, którego interpretacja została znacznie złagodzona w kierunku poszanowania wolności religijnej⁵.

Obecnie we Francji istnieją dwie wersje państwa świeckiego: system państwa świeckiego z separacją wrogą i system państwa świeckiego oparty na separacji skoordynowanej.

Celem niniejszych rozważań jest charakterystyka systemów relacji między państwem i Kościołem, jakie wystąpiły we Francji w przeszłości oraz współcześnie obowiązujących.

I. PAŃSTWO WYZNANIOWE W WERSJI TRADYCYJNEJ

Słabością Kościoła we Francji był jego zbyt silny związek z monarchią. Od czasu namaszczenia olejem świętym Pepina Małego na króla przez św. Bonifacego w 751 r. i po raz drugi przez papieża Stefana II w 754 r. zaczęło się wytwarzać przekonanie o sakralności osoby królewskiej. Okres panowania cesarza Karola Wielkiego spotęgował tę rolę, zwiększając świadomość o szczególnym znaczeniu króla Franków w Kościele. Karol Wielki sam ustanawiał „zgodnie z wolą Bożą” biskupów, sam zwoływał synody i brał w nich czynny udział. Król francuski był nie tylko królem Francji, ale i opiekunem Kościoła we Francji. Charakterystyczne było to, że system monarchii absolutnej coraz częściej interpretowano jako pochodzący z prawa Bożego. Święta ceremonia namaszczenia króla była jednym z jego widzialnych znaków⁶.

Relacje między państwem i religią katolicką podczas Ancien régime były oparte na przepisach konkordatu zawartego 18 VIII 1516 r. w Bolonii między

⁴ J. K r u k o w s k i, *Konkordaty współczesne. Doktryna, teksty (1964-1994)*, Warszawa 1995, s. 47.

⁵ J. R o b e r t, *La liberté religieuse et le régime des cultes*, Paris 1977, s. 40.

⁶ M. Ż y w c z y Ń s k i, *Kościół i rewolucja francuska*, Kraków 1995, s. 21-27.

królem Francji Franciszkiem I i papieżem Leonem X. Konkordat przyznawał szczególną pozycję Kościołowi katolickiemu w państwie, zapewniając mu szereg przywilejów: dobra Kościoła zostały zwolnione z opodatkowania, powierzono mu serwis publiczny (m.in. prowadzenie ksiąg stanu cywilnego, nauczanie, opiekę nad chorymi).

W stosunku do tej uprzywilejowanej pozycji system innych religii przedstawiał się niepewnie. Były one tylko tolerowane, a w niektórych okresach nawet otwarcie prześladowane.

Edykt nantejski z 1598 r., kładąc kres wojnom religijnym, przyznał wolność sumienia protestantom, przywrócił wolność kultu w miejscach, gdzie już istniał, oraz gwarantował im bezwarunkowy dostęp do wszystkich urzędów państwowych. Jednakże edykt ten został odwołany w 1685 r. i trzeba było czekać na edykt tolerancyjny z 1787 r., aby został wprowadzony system bardziej otwarty, nie na tyle jednak, aby zapewnić całkowitą wolność wyznań⁷.

W zamian za sytuację uprzywilejowaną, w jakiej znalazł się Kościół katolicki, władza państwowa zarezerwowała sobie w nim także pewne przywileje. Król francuski utożsamiał się z Kościołem, państwo i Kościół stanowiły nierozdzielalną jedność⁸.

Proklamacja wolności gallikańskich 13 V 1682 r. pozbawiła jeszcze bardziej Kościół swobody, przyznając królowi ważne prawa, takie jak: prawo wydania polecenia wykonania lub odmowy każdego dekretu soborowego lub bulli papieskiej, prawo wydawania zezwoleń na odbywanie synodów, prawo nad wspólnotami zakonnymi⁹. Do 1862 r. prawa te przede wszystkim dotyczyły nominacji arcybiskupów i biskupów¹⁰.

⁷ A. de L a u b a d è r e, *Cours de Droit public 1953-1954*, [w:] *Les cours de Droit*, Paris [brw.], s. 292.

⁸ Ż y w c z y ń s k i, dz. cyt., s. 21-25.

⁹ Pewną specyfikę francuską można zauważyć w tradycji gallikańskiej, respektowanej zarówno przez biskupów, jak i władzę polityczną. Oznaczała ona dążność króla i duchowieństwa francuskiego do utrzymania własnej autonomii wobec Rzymu i ograniczenia wpływów papieskich. Prowadziło to do logicznych konsekwencji w postaci przywłaszczenia sobie przez władzę doczesną prawa ingerowania w sprawy religijne.

¹⁰ R o b e r t, dz. cyt., s. 41.

II. PAŃSTWO ŚWIECKIE W WERSJI SEPARACJI WROGIEJ

Na nowy model relacji: państwo–Kościół we Francji miały wpływ dwa czynniki: ideologia liberalna i walka z monarchią absolutną. Rewolucja dojrzała powoli. Ancien régime i absolutyzm ulegały rozkładowi. Zła gospodarka, podkopywanie istniejącego ustroju przez masonerię¹¹ oraz kryzys w sferze moralnej w stanach wyższych były zapowiedzią radykalnych zmian. Walka z monarchią absolutną skierowana została równocześnie przeciw Kościołowi, silnie powiązanemu z tronem. Przekształcone w Konstytuante Zgromadzenie Narodowe zniósło w nocy z 4 na 5 VIII 1789 r. – przy aprobacie znacznej części duchowieństwa – system feudalny, przywileje stanowe oraz dziesięcinę¹².

1. DEKLARACJA PRAW CZŁOWIEKA I OBYWATELA

Rewolucja potwierdziła system wolności bez całkowitego zrywania ze starą tradycją monarchiczną religii państwowej. Jednakże od samego początku jej propagatorzy wyraźnie chcą pójść dalej. Na uwagę zasługuje Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 26 VIII 1789 r., której tekst zawiera zasady fundamentalne, nowe w kontekście zachodniej cywilizacji.

Konstytuanta zrywała z wiekową tradycją. Pomimo tego, że w preambule odwołano się do Istoty Najwyższej, tekst Deklaracji, wypływający z ideologii Oświecenia, prowadzi w swej treści do głębokiej laicyzacji państwa.

Przynależność do państwa traci wszelką konotację religijną. Nawet jeśli to nie jest bezpośrednio wypowiedziane, to logika implikuje równość prawną katolików, protestantów, żydów i niewierzących.

¹¹ Szerząca się w końcu XVIII w. ideologia Oświecenia propagowała autonomię rozumu ludzkiego. W stosunku do Kościoła najpierw dostarczała ona uzasadnienia prerogatywom absolutystycznego państwa w sprawach kościelnych. Potem jednak zwyciężył antyinstytucjonalizm jako następstwo teorii absolutnej wolności osoby ludzkiej.

Potępienie przez papieża Klemensa XIII (encyklika *Christianae reipublicae salus* z 25 XI 1766 r.) filozofii Oświecenia nie wstrzymało rozszerzania się nowych idei. Francja była szczególnie otwarta na postulaty „filozofów”, między którymi pojawiało się żądanie wielkiej tolerancji, zwłaszcza w dziedzinie religijnej. Powstał więc rozdźwięk między katolicyzmem oficjalnym a praktyką. Idee te znajdowały wielu sympatyków, głównie wśród elit mieszczaństwa, szlachty i wyższego duchowieństwa. Szerzej na ten temat zob. w: D. Le Toureau, *L'Eglise et l'Etat en France*, Paris 2000, s. 66-68.

¹² B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. VI: *Czasy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i Oświecenia*, Lublin 1985, s. 187.

Nie ulega wątpliwości, że Konstytuanta chciała potwierdzić zasadę wolności religijnej. Proklamując art. 10 – „nikt nie może być prześladowany z powodu swych przekonań, nawet religijnych, pod warunkiem, że ich manifestacja nie zakłóci porządku publicznego ustanowionego przez prawo” – wprowadziła zasadę wolności sumienia i religii.

Chociaż Deklaracja z 1789 r. była „rewolucyjna”, to jednak nie ona stanowiła początek dramatycznego konfliktu, jaki zna społeczeństwo francuskie¹³.

2. KONSTYTUCJA CYWILNA DUCHOWIEŃSTWA

Na początku Zgromadzenie Konstytuanty nie odrzuca zasady, że religia katolicka jest religią oficjalną Francji. Co więcej, stara się z niej uczynić religię narodową, niezależną od Stolicy Apostolskiej. Temu celowi miała służyć wydana 12 VII 1790 r. przepełniona duchem gallikańskim Konstytucja cywilna duchowieństwa (*Constitution civile du clergé*)¹⁴. Stanowiła ona, że wyboru biskupów i proboszczów będą dokonywać zgromadzenia departamentu i dystryktu. Wybór biskupa miał być zatwierdzany przez metropolitę, a proboszcza przez biskupa. Papież miał tylko otrzymywać zawiadomienie o dokonanym wyborze. Wszystkich duchownych zobowiązano do składania przysięgi na Konstytucję. Dopiero teraz zaczął się rozdźwięk między Kościołem katolickim a władzą rewolucyjną. Część duchowieństwa złożyła przysięgę, jednak większość odmówiła, tym samym w Kościele francuskim nastąpiła schizma. Zamieszanie powiększał fakt, że papież Pius VI potępił Konstytucję dopiero 10 III 1791 r. Brewe papieskie stało się przyczyną wrogich nastrojów w Konstytuancie w stosunku do Kościoła. Papież bowiem potępił nie tylko Konstytucję cywilną, ale również samą zasadę wolności religijnej. Odtąd ta część duchowieństwa, która chciała postępować zgodnie z brewe papieskim, stawała się automatycznie wrogiem nowego porządku¹⁵. Konstytucja cywilna duchowieństwa legalizowała niesprawiedliwą ingerencję władzy doczesnej w sprawy wewnętrzne Kościoła.

¹³ M o r a n g e, art. cyt., s. 120.

¹⁴ R o b e r t, dz. cyt., s. 43.

¹⁵ K u m o r, dz. cyt., cz. VI, s. 188.

3. LAICYZACJA ŻYCIA PUBLICZNEGO

Zlikwidowano wszystkie instytucje kościelne, w tym szkoły prowadzone przez Kościół (majątek kościelny przeszedł na własność państwa już w listopadzie 1789 r.; kasatę zakonów przeprowadzono na podstawie dekretu z lutego 1790 r.¹⁶, pozostawiając jedynie te, które zajmowały się opieką nad chorymi, pracą wychowawczą i naukową. Pozbawienie Kościoła majątków, w zamian za co państwo zobowiązało się przeznaczać sumy pieniężne na utrzymanie duchowieństwa i kultu, wymagało nowego określenia stosunków między Kościołem i państwem. W listopadzie 1790 r. uchwalono ustawę nakładającą na duchowieństwo obowiązek złożenia przysięgi na wierność królowi i Konstytucji cywilnej duchowieństwa¹⁷. Następnie 7 V 1791 r. uchwalono ustawę, która ograniczała swobodę wykonywania kultu przez duchownych odmawiających złożenia przysięgi na ustawę cywilną. Gdy zaś polityka ta napotykała opór ze strony duchowieństwa, 18 IX 1794 r. wydano ustawę postanawiającą, że Republika nie będzie przeznaczać żadnych funduszy na sprawowanie kultu¹⁸.

W rzeczywistości władze publiczne nie tylko pozbawiły Kościół tradycyjnych zadań, takich jak: opieka nad chorymi, nauczanie, prowadzenie ksiąg stanu cywilnego, lecz rozpoczęły laicyzację społeczeństwa, wprowadzając małżeństwa cywilne z możliwością rozwodu, zmianę nazw miejsc o brzmieniu chrześcijańskim czy ogłaszając kalendarz republikański.

Już w preambule Konstytucji z 1791 r. podkreśla się znaczenie idei (po raz pierwszy we Francji), że społeczeństwo jest świeckie i zamyka się możliwość wprowadzenia w przyszłości jakiegokolwiek religii państwowej. Małżeństwo może być zawarte tylko w formie kontraktu cywilnego (tytuł II, art. 7)¹⁹. Natomiast potwierdzone zostaje prawo obywateli do swobodnego praktykowania wybranego przez siebie kultu (tytuł I, lin. 8).

¹⁶ Art. 1: „La loi constitutionnelle du royaume ne reconnaîtra plus de voeux monastiques solennels des personnes de l'un ni de l'autre sexe” – tekst w: *Liberté religieuse et régimes des cultes en droit français. Textes, pratique administrative, jurisprudence*, éd. B. Jeuffroy, F. Tricard, Paris 1996, s. 407.

¹⁷ M. Wąsowski, *Historia ustroju państw Zachodu. Zarys wykładu*, Warszawa 1998, s. 187 n.

¹⁸ Krukowski, dz. cyt., s. 49.

¹⁹ S. Ferrari, *Religione, matrimonio e famiglia*, [w:] *Diritto e religione in Europa occidentale*, éd. S. Ferrari, I. C. Ibán, Mulino 1997, s. 74.

Także Konstytucja z 24 VI 1793 r. w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela – poprzedzającej jej tekst – gwarantowała, że wolność wykonywania kultu nie może być zakazana (art. 7).

W kontekście całkowicie antyklerykalnym i antyreligijnym postępuje wprowadzanie do aktów normatywnych separacji Kościoła od państwa. Dekret Konwentu z lutego 1795 r. traktujący o rozdziale Kościołów od państwa nakazał usunięcie symboli religijnych z miejsc publicznych i odbywania wszystkich religijnych ceremonii wyłącznie wewnątrz przeznaczonych na ten cel pomieszczeń. Państwo wstrzymało się od materialnego wspierania wszelkich wyznań. Działalność kultowa miała odbywać się pod szczególnym nadzorem państwa²⁰. Art. 354²¹ Konstytucji z 1795 r. jest pierwszym ustawowym tekstem prawnym przed 1905 r., do którego wpisano zasadę separacji²².

Następnie wprowadzono dalsze ograniczenia w wykonywaniu kultu. Ustawa z 29 IX 1796 r. zakazała zewnętrznych manifestacji, ustawa z 11 IV 1796 r. ograniczała bicie dzwonów wzywających wiernych do udziału w nabożeństwach, ustawa z 5 IX 1797 r. udzielała władzy administracyjnej – na podstawie postanowień jednostkowo umotywowanych – prawa deportacji tych duchownych, którzy „zakłócali spokój publiczny”²³.

Równocześnie mnożą się nowe wyznania, proponowane jako ewentualne rozwiązanie zastępcze. Jednym z nich jest kult Istoty Najwyższej, pod znakiem której zostały uznane i ogłoszone 26 VIII 1789 r. przez Zgromadzenie Narodowe prawa człowieka i obywatela. Idea ta inspirowała tekst z 24 VI 1793 r. Jest także na czele Deklaracji z Konstytucji z 22 VIII 1795 r. Ponadto wymieniać należy kult republiki, ustanowiony w Nevers przez J. Fouché, oraz kult bogini rozumu, na cześć której wprowadzono święta i procesje. Następnie wprowadzono ceremonie narodowe w ramach kultu dekad, który miał po raz kolejny zastąpić katolicyzm²⁴.

²⁰ Wąsowicz, dz. cyt., s. 188.

²¹ Art. 354: „Nul ne peut être empêché d'exercer, en se conformant aux lois, le culte qu'il a choisi. – Nul ne peut être forcé de contribuer aux dépenses d'un culte. La République n'en salarie aucun” – tekst w: *Les Constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789*, éd. L. Duguit, H. Monnier, R. Bonnard, Paris 1952, s. 107.

²² Konstytucja powtarzała uchwalony 21 II 1795 r. dekret o rozdziale Kościołów od państwa. Znamienną rzeczą jest, że w tytule tej ustawy użyto słowa „rozdział” (*la séparation*), który w sposób jednoznaczny określał jej cel. Szerzej na ten temat: K r o w s k i, dz. cyt., s. 49.

²³ R o b e r t, dz. cyt., s. 44.

²⁴ Tamże, s. 43.

Ta polityka antyreligijna okazała się nie tylko dramatyczna dla wielu współczesnych, ale również szkodliwa dla przyszłych pokoleń. Spowodowała poważną i trwałą rysę w społeczeństwie francuskim, wywołując obawy i nieufność, której nawet XIX-wieczni politycy umiarkowani nie mogli zatrzeć²⁵.

III. PAŃSTWO WYZNANIOWE W WERSJI ZMODERNIZOWANEJ

Zmiany w dziedzinie stosunków między Kościołem i państwem nastąpiły po objęciu władzy przez Napoleona Bonaparte. Podjęto rokowania ze Stolicą Apostolską, które ciągnęły się długo i napotykały liczne trudności. Chodziło przecież o przywrócenie praw Kościołowi i pogodzenie jego interesów z interesami Napoleona²⁶. Konkordat zawarty 15 VII 1801 r. został jednostronnie uzupełniony przez artykuły organiczne z 8 IV 1802 r.²⁷ Napoleon usiłował w ten sposób wprowadzić pokój cywilny i zapewnić sobie podwójną korzyść – przez prawo mianowania biskupów oraz namaszczenie na cesarza.

Dlatego nie wahał się zneutralizować dyspozycji Konkordatu poprzez jednostronną promulgację artykułów organicznych, których celem było podporządkowanie Kościoła władzy państwowej²⁸.

Ogólną zasadą tego systemu jest wolność wyznań. Wprowadzono jednak między wyznaniem rozróżnienie na wyznania cieszące się oficjalnym uznaniem i wyznania dozwolone. Do wyznań oficjalnych zaliczono: wyznanie katolickie, dwa główne wyznania protestanckie i wyznanie mojżeszowe. Te cztery wyznania zostały ustanowione na rzecz użyteczności publicznej. To pociągnęło za sobą: utworzenie na szczeblu centralnym ministerstwa i budżetu wyznaniowego; uczynienie z duchownych urzędników, wynagradzanych przez państwo; wybór biskupów przez władzę cywilną i wymaganie złożenia przez nich przysięgi wierności²⁹. W sprawie skonfiskowanych Kościołowi dóbr zawarto kompromis: papież uznał za nienaruszalny powstały przez ich sprzedaż stan faktyczny, chociaż formalnie nie zrzekł się ich na rzecz

²⁵ M o r a n g e, art. cyt., s. 121.

²⁶ J. S a w i c k i, *Historia stosunku Kościoła do państwa*, Warszawa 1947, s. 68.

²⁷ J. T u l a r d, *Le concordat de 1801*, [w:] *Administration et Eglise. Du concordat a la séparation de l'Eglise et de l'État*, éd. J. Gaudement, C. Goyard, J. Imbert, Genève 1987, s. 11-15.

²⁸ B. B a s d e v a n t - G a u d e m e n t, *Le jeu concordataire dans la France du XIXe siècle. Le clergé devant le Conseil d'État*, Paris 1988, s. 7 n.

²⁹ W ą s o w i c z, dz. cyt., s. 188.

państwa francuskiego, natomiast państwo francuskie zobowiązało się do wypłacania stałych pensji biskupom i proboszczom. Do Kościoła powróciły także świątynie i budynki, które nie zostały jeszcze sprzedane osobom trzecim³⁰. Konkordat przewidywał jednocześnie podporządkowanie kultu rozporządzeniom policyjnym, gdyby to się okazało konieczne dla utrzymania spokoju publicznego.

Również publikowanie we Francji decyzji Stolicy Apostolskiej zostało podporządkowane kontroli władz państwowych.

Wprowadzono także procedurę dyscyplinarną przed Radą Stanu (Conseil d'État), kończąca się udzieleniem napomnienia tym duchownym, których działania zostały ocenione przez rząd jako mało zgodne z interesami państwa czy dobrymi relacjami między Kościołem i państwem³¹.

Konkordat Napoleona z 1801 r. uregulował stosunki między państwem i Kościołem na całe XIX stulecie. Ludwik XVIII podjął próbę tylko częściowej modyfikacji tego systemu w stronę większego uprzywilejowania religii katolickiej w stosunku do innych wyznań. W art. 5 Karty konstytucyjnej z 1814 r. stwierdzono, że „każdy wyznaje swoją religię z równą wolnością i otrzymuje dla swojego wyznania taką samą ochronę”. W art. 6 natomiast postanowiono, że „religia katolicka, apostolska i rzymska jest religią państwową”. Faktycznie jednak także duchowni innych wyznań chrześcijańskich byli utrzymywani ze skarbu królewskiego (art. 7). Następnie w 1817 r. Ludwik XVIII podpisał z papieżem Piusem VII nowy konkordat, uchylający konkordat napoleoński (łącznie z artykułami organicznymi) i przywracający moc prawną konkordatowi z 1516 r. Jednakże nowy konkordat nigdy nie wszedł w życie, gdyż nie został ratyfikowany przez parlament³².

Ścisły związek z Kościołem propagował Karol X w ramach sojuszu tronu z ołtarzem. Choć w tekście Karty konstytucyjnej z 1830 r. nie ma wyrażenia „religia państwowa”, w rzeczywistości utrzymano ten system, używając bardziej subtelnej terminologii. Religia katolicka, apostolska i rzymska nie jest tu określana jako religia państwowa, lecz jako „wyznawana przez większość Francuzów” (art. 6). Jej duchowni – w myśl postanowień tej Karty – podobnie jak duchowni innych wyznań chrześcijańskich, mieli być utrzymywani przez skarb państwa. Restauracja symbolicznie związała się z Ancien

³⁰ Tamże.

³¹ R o b e r t, dz. cyt., s. 45.

³² W ą s o w i c z, dz. cyt., s. 207.

régime, przyznając jednocześnie innym wyznaniom podobną wolność religijną. W rzeczywistości jednak podczas całego XIX w. religia katolicka, „wyznawana przez większość Francuzów”, korzystała z niekwestionowanego pierwszeństwa, kierując „serwisem publicznym państwa”, rygorystycznie czuwając nad wszystkim, co poddane zostało jej kontroli³³.

W 1848 r. powrócił system większego równouprawnienia wyznań. Konstytucja z 1848 r. stanowiła w art. 7, że „każdy w wolny sposób wyznaje swoją religię i otrzymuje od państwa dla jej praktykowania taką samą ochronę”. I dalej: „[...] duchowni wyznań bądź aktualnie uznanych przez ustawę, bądź tych, które będą uznane w przyszłości, mają prawo do otrzymania wynagrodzenia od państwa”.

Konstytucja drugiego cesarstwa nie przynosi nic nowego w tej kwestii. W rzeczywistości ogranicza się jedynie w art. 1 do uznania, potwierdzenia i gwarantowania podstawowych zasad z 1789 r. Jeśli zaś chodzi o ustawy konstytucyjne z 1875 r., wprowadzają one podstawy prawne systemu liberalnego we Francji.

IV. PAŃSTWO ŚWIECKIE W WERSJI SEPARACJI WROGIEJ

Równowaga w relacji: Kościół–państwo została przerwana na początku XX w. W rzeczywistości już od początku III Republiki znowu została zamaniestowana próba sił. Republikanie zarzucali Kościołowi katolickiemu, że był im nieprzychylny i wchodził w układ z ich przeciwnikami, podczas gdy Kościół skarżył się na to, iż pozbawiono go możliwości pełnienia powierzonej mu misji. Pozorna walka była z korzyścią dla republikanów, coraz lepiej notowanych wśród wyborców.

1. REPUBLIKAŃSKIE USTAWODAWSTWO ANTYRELIGIJNE

Wydano nowe ustawy pomimo protestów Kościoła: Ustawę konstytucyjną z 1884 r., znoszącą modlitwy z racji rozpoczęcia prac parlamentarnych, ustawę z 2 VII 1901 r. o stowarzyszeniach kultowych, której cel jest wyraźnie antyreligijny (w tytule III wprowadzała dyskryminację zakonów). Ustanowiono ogólną zasadę dla wszystkich stowarzyszeń o charakterze

³³ De L a u b a d è r e, dz. cyt., s. 298 n.

cywilnym i wyjątek dla stowarzyszeń o charakterze religijnym, tzn. dla zakonów. Pierwsze korzystały z całkowitej wolności, natomiast drugie były podporządkowane podwójnemu ograniczeniu: ich istnienie wymagało przyjęcia ustawy, a możliwość konkretnego zakładu zależała od dekretu. Rząd premiera E. Combes'a podjął politykę laicyzacji. Pierwsze wydane przez niego decyzje uderzały w szkoły wyznaniowe. Wszystkie zakłady należące do zakonów, które otrzymałyby pozwolenie, mogły być zamknięte zwykłym dekretem. Odrzucano prawie wszystkie prośby o pozwolenie na prowadzenie szkół złożone przez zakony. Aby lepiej kontrolować armię, przystąpiono do sporządzania informacji o wyższych oficerach. Łoże masonskie zbierały informacje na temat związków łączących oficerów z Kościołem katolickim. Ujawnienie tej praktyki zwiększyło napięcia między Kościołem a państwem.

Na pogorszenie stosunków ze Stolicą Apostolską wpłynęły jeszcze dwa incydenty dyplomatyczne. W marcu 1904 r. prezydent Republiki Emile Loubet złożył w Rzymie oficjalną wizytę królowi Italii, w czym papież widział pogwałcenie swojej suwerenności. Jakiś czas później papież wezwał do Rzymu dwóch biskupów francuskich, których moralność została podana w wątpliwość – podlegali oni jako duchowni zasadom wynikającym z konkordatu. Rząd francuski zaprotestował i zabronił biskupom podporządkować się nakazom Rzymu. Papież odrzucił ostrzeżenia Francji. 30 VII 1904 r. rząd francuski postanowił zerwać stosunki dyplomatyczne ze Stolicą Apostolską. Według słów Combes'a nie chciał on zerwania konkordatu, w którym widział skuteczny instrument nadzoru nad działalnością Kościoła. Jednakże prowadzona przez niego polityka antykościelna oraz odmowa podporządkowania się papieżowi w sprawach kościelnych sprawiły, że rozdział między Kościołem i państwem stał się nieunikniony³⁴. W takim klimacie została przygotowana ustawa z 9 XII 1905 r., wprowadzająca rozdział Kościołów od państwa. Ustawa ta oznaczała koniec obowiązywania konkordatu z 1801 r., przede wszystkim zaś stuletniej współpracy – na krótko przerwanej w okresie rewolucji w 1871 r. – między Kościołem katolickim i państwem francuskim³⁵.

³⁴ M. M o r a b i t o, D. B o u r m a u d, *Historia konstytucyjna i polityczna Francji (1789-1958)*, tł. A. Jamróz, Białystok 1996, s. 423 n.

³⁵ M o r a n g e, art. cyt., s. 122 n.

2. USTAWA O ROZDZIALE KOŚCIOŁÓW OD PAŃSTWA

9 XII 1905 r. parlament francuski prawie jednomyślnie uchwalił ustawę o rozdziale Kościołów od państwa. Uchwała stanowiła, że Francja od tego momentu nie będzie złączona w jakikolwiek sposób z Kościołami, nie przyzna im żadnej pomocy, a nawet odmawia im swego uznania³⁶. Ustawa ta była głosowana i promulgowana w okresie, który koresponduje z największym pęknięciem, jakie miało miejsce w społeczeństwie francuskim³⁷. Francja podzieliła się na dwa rywalizujące stronnictwa: z jednej strony byli ci, którzy widzieli w rozdziale znak niedopuszczalnej apostazji; z drugiej ci, dla których był on przede wszystkim wyrazem emancypacji wspólnoty narodowej. Jest to ustawa, która po raz pierwszy ze wszystkimi konsekwencjami wprowadziła zasadę świeckości państwa. Od tej chwili nie będzie już wyznań uznanych, nie będzie wynagradzania ich duchownych i subwencji. Budynki służące do wykonywania kultu, także ruchomości, po ich inwentaryzacji stały się własnością wspólnot państwowych i samorządowych, pozostając do dyspozycji kultu publicznego.

Konflikty między Kościołem katolickim i państwem w szczególności dotyczyły stowarzyszeń kultowych, które miały dać Kościołowi jedyną formę organizacyjną wyposażoną w prawa majątkowe³⁸. Z powodu odmowy ich akceptacji przez Kościół przegłosowana została 13 IV 1908 r. ustawa, w wyniku której Kościół stracił majątki beneficjalne³⁹. Rezultatem tego była grabież (druga już od rewolucji z 1789 r.), która wzniesiła nieufność, ciągle żywą w pewnych kręgach społeczeństwa francuskiego⁴⁰.

³⁶ Art. 2: „La République ne reconnaît, ne salarie ni ne subventionne aucun culte. En conséquence, à partir du 1er janvier qui suivra la promulgation de la présente loi, seront supprimées des budgets de l'Etat, des départements et des communes, toutes dépenses relatives à l'exercice des cultes. Pourront toutefois être inscrites auxdits budgets les dépenses relatives à des services d'aumônerie et destinées à assurer le libre exercice des cultes dans les établissements publics, tels que lycées, collèges, écoles, hospices, asiles et prisons”.
Tekst w: *Les Eglises communales. Textes juridiques et Guide pratique*, Paris 1995, s. 15.

³⁷ M o r a n g e, art. cyt., s. 123.

³⁸ K r u k o w s k i, dz. cyt., s. 48.

³⁹ M. L. F o u g è r e, *Les libertés publiques de l'Eglise en France*, [w:] *L'Eglise et l'État en France. Actes du IIIe Colloque national des Juristes catholiques, Paris, 12-14 novembre 1982*, Paris 1983, s. 76.

⁴⁰ M o r a n g e, art. cyt., s. 123.

Wprowadzona pod znakiem wrogości separacja dokonała szybkiej laicyzacji w dziedzinie edukacji, poważnie ograniczając zasady wolności indywidualnej i wolności sumienia.

V. PAŃSTWO ŚWIECKIE W WERSJI *QUASI-KONKORDATOWEJ*

Relacje między państwem i Kościołem katolickim we Francji progresywnie się poprawiały. Na modyfikację postaw wpłynęły: wspólna walka, wspólne cierpienia podczas I wojny światowej oraz nowy kontekst europejski. Papież Benedykt XV szukał sposobu na odnowienie relacji. Napisał list do prezydenta Republiki, informując go o swoim wyborze. Podczas negocjacji pokojowych w Wersalu wysłannik papieski rozmawiał z Aristidem Briandem, przewodniczącym Rady Ministrów. Następnie – pomimo braku relacji dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską – rząd francuski był reprezentowany 16 V 1920 r. na uroczystościach kanonizacyjnych Joanny d'Arc. 11 III 1920 r. rząd premiera Milleranda przedłożył Izbie Deputowanych projekt ustawy kredytowej, umożliwiającej ponowne otwarcie Ambasady Francji przy Stolicy Apostolskiej. Nowe przepisy ustawowe pozwoliły stworzyć system relacji *quasi-konkordatowy*⁴¹. Do tych nowych aktów, będących podstawą *modus vivendi* (1921-1924), należą cztery dokumenty⁴²:

1) umowa z 20 V 1921 r. dotycząca wznowienia relacji dyplomatycznych między Francją i Stolicą Apostolską;

2) umowa z 20 V 1921 r. dotycząca mianowania biskupów we Francji; wymiana listów (1923-1924) między ministrem spraw zagranicznych Francji i nuncjuszem apostolskim w Paryżu, dotyczących:

3) fakultetu teologii na Uniwersytecie w Strasburgu (działającego na mocy umowy z 5 XII 1902 r., zawartej między Stolicą Apostolską i rządem niemieckim);

4) stowarzyszeń diecezjalnych – w 1924 r. wprowadzono do francuskiego prawa wewnętrznego możliwość powołania stowarzyszeń diecezjalnych. Conseil d'Etat na posiedzeniu plenarnym uznał legalność przedstawionego projektu. Także papież Pius XI, publikując 18 I 1924 r. encyklikę *Maximam*

⁴¹ Le T o u r n e a u, dz. cyt., s. 102 n.

⁴² Spośród tych czterech dokumentów jedynie statut stowarzyszeń diecezjalnych został oficjalnie opublikowany.

*gravissimamque*⁴³, potwierdził zawartą umowę. Statut stowarzyszeń diecezjalnych zamieszczono w aneksie⁴⁴ do encykliki. W art. 2 postanowiono, że ten rodzaj stowarzyszeń ma za cel pokrycie kosztów i utrzymanie kultu katolickiego⁴⁵. Porozumienie to znane jest pod nazwą umowy Briand – Ceretti⁴⁶.

Umowa ta nie potwierdza uznania świeckości państwa. Papież pojęcie to określa jako obce Bogu i religii, polecając, aby zostało odrzucone⁴⁷.

Reżim Vichy podczas II wojny światowej nie zrobił nic w pewnych punktach, wyciągając tylko konsekwencje prawne z tego procesu normalizacji.

Po II wojnie światowej nastąpiła dalsza ewolucja w rozumieniu świeckości państwa. Rząd wyzwolenia potwierdził model relacji między wspólnotą religijną i wspólnotą polityczną, prowadzący do umacniania się państwa prawa.

Jest rzeczą znamioną, że określenie „państwo świeckie” zostało w atmosferze zgody wprowadzone do Konstytucji z 27 X 1946 r.⁴⁸ Zasada świeckości państwa, propagowana pod koniec XIX i na początku XX w., miała brzmienie antyklerykalne, a nawet antyreligijne, kierowane prawie wyłącznie przeciwko Kościołowi katolickiemu.

Obecnie pojęcie to wyraźnie zmieniło swe znaczenie. Konstytucja V Republiki z 4 X 1958 r.⁴⁹ potwierdziła zasadę świeckości państwa⁵⁰. Zasada

⁴³ „Acta Apostolicae Sedis”, 16(1924) 5-18.

⁴⁴ Tamże, s. 19-24.

⁴⁵ Art. 2: „L'Association a pour but de subvenir aux frais et a l'entretien du culte catholique sous l'autorité de l'évêque, en communion avec le Saint-Siège, et conformément à la constitution de l'Eglise catholique. Le fonctionnement de l'Association sera donc réglé par les présents statuts et en conformité avec les lois canoniques. En cas de difficultés, le Président de l'Association aura soin d'en informer le Saint-Siège”. Tekst w: tamże, s. 19.

⁴⁶ Le T o u r n e a u, dz. cyt., s. 103.

⁴⁷ „Car, ce que Pie X a condamné, Nous le condamnons de même; et toutes les fois que par «laïcité» on entend un sentiment ou une intention contraires ou étrangers à Dieu et à la Religion, Nous réprouvons entièrement cette «laïcité» et Nous déclarons ouvertement qu'elle doit être réprouvée”. Tekst w: „Acta Apostolicae Sedis”, 16(1924) 17.

⁴⁸ Art. 1: „La France est une République indivisible, laïque, démocratique et sociale”. Tekst w: *Les Constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789*, éd. G. Berlia, Paris 1952⁷, s. 555.

⁴⁹ Art. 1: „Francja jest Republiką niepodzielną, świecką, demokratyczną i socjalną. Zapewnia ona równość wobec prawa wszystkim obywatelom bez względu na pochodzenie, rasę lub religię. Respektuje wszystkie przekonania”. Tekst w: *Konstytucja Francji*, wstęp i tł. W. Skrzydło, Warszawa 1997, s. 33.

⁵⁰ Ponieważ w literaturze francuskiej istnieją różne opinie na temat rozumienia pojęcia świeckości państwa, dlatego rozważania dotyczące tej kwestii mogą być przedmiotem

ta bowiem od ponad 50 lat koresponduje z systemem społecznym przyjętym we Francji, gdzie społeczeństwo jest przywiązane także do tego wymiaru tradycji, przynajmniej gdy chodzi o elementy podstawowe. Jednakże samo rozumienie tej zasady jest dużo bardziej niepewne. Interpretacja tej zasady niejednokrotnie zależy od tego, kto jej dokonuje. Jeśli więc jedna z grup uzyska przewagę, może dojść do załamania tej równowagi i powrotu do nadużyć powodujących przepaść⁵¹.

Świeckość państwa, gdy chodzi o jego sens prawny, utożsamiana jest z neutralnością wobec przekonań religijnych⁵². Treść tego pojęcia wypełniają dwa pierwsze artykuły ustawy z 9 XII 1905 r., wprowadzające rozdział Kościołów od państwa. W art. 1 ustawy czytamy: „Republika zabezpiecza wolność sumienia, gwarantując wolność praktykowania religii z możliwością ustawowego ograniczenia w interesie porządku publicznego”. Została tu podkreślona wolność w znaczeniu pozytywnym. Natomiast art. 2, zdanie pierwsze stanowi: „Republika nie uznaje, nie wynagradza ani nie subwencjonuje żadnego wyznania”.

Te dwa teksty oznaczają, że w przyszłości państwo nie będzie uznawało pierwszeństwa żadnej religii, ponieważ nie będzie pomagało żadnej, jednakże państwo bierze pod uwagę fakt ich istnienia, dlatego zobowiązuje się zabezpieczyć wolność wykonywania każdego kultu⁵³.

VI. PAŃSTWO ŚWIECKIE W WERSJI SEPARACJI SKOORDYNOWANEJ W TRZECH DEPARTAMENTACH: DOLNY REN, GÓRNY REN I MOSELLA

Konkordat z 15 VII 1801 r. i jego artykuły organiczne z 8 IV 1802 r. zagwarantowały system prawny Kościoła katolickiego, aplikując go w całej Francji i wiążąc po raz pierwszy Alzację z resztą terytorium Francji. Okres

osobnego studium.

⁵¹ M o r a n g e, art. cyt., s. 123 n.

⁵² Neutralność państwa może być negatywna i pozytywna. Neutralność negatywna zakłada „obojetność” państwa w sprawach religijnych, podczas gdy neutralność pozytywna implikuje zaangażowanie się państwa w praktyczne zabezpieczenie każdemu wolności wyznawania i praktykowania swojej religii w codziennym życiu. Szerzej na ten temat zob. J. R o b e r t, *La liberté religieuse dans un Etat démocratique – problèmes et solutions*, „Conscience et liberté”, 54(1997) 29 n.

⁵³ Tamże, s. 49 n.

ten trwał do 1871 r. Był to okres, w którym Alzacja miała ten sam system prawa wyznaniowego, co inne prowincje francuskie.

Aneksja Alzacji w 1871 r. przez Prusy mogła zniszczyć konkordat. Państwo niemieckie było protestanckie, więc mogło skorzystać z art. 17 konkordatu, który przewidywał renegezację umowy „w przypadku, gdyby któryś z następców aktualnego konsula nie był katolikiem”. Jednakże w praktyce po okresie pewnego wahania konkordat oraz inne ustawy były stosowane. Trzeba dodać, że struktura federalna państwa niemieckiego sprzyjała zachowaniu własnego prawa w pewnej części terytorium⁵⁴. Z powodu modyfikacji wprowadzonych przez prawo niemieckie, a przede wszystkim z racji ustawy z 1905 r. o rozdziale Kościołów od państwa sytuacja w tej części nie była ta sama w 1918 r., kiedy Alzacja powróciła do Francji.

System konkordatowy w trzech departamentach wschodnich: Dolny Ren, Górny Ren i Mosella został utrzymany po I wojnie światowej z powodu wielkiego przywiązania ludności do swojej tożsamości regionalnej. W 1924 r. rząd premiera E. Herriota próbował wprowadzić w tych departamentach „prawodawstwo republikańskie”, jednakże z powodu protestów ludności projekt ten został zaniechany. 29 I 1929 r. prezydent R. Poincaré musiał uroczyście przyrzec, że „status prawny wyznań (także szkół) w tych trzech departamentach nie ulegnie zmianie bez pełnej zgody jej mieszkańców”⁵⁵.

W departamentach tych wyznaniami uznanymi są te, które były uznane za takie we Francji w okresie wypracowywania wielkich tekstów na początku XIX w. Większość ich instytucji jest zakładami prawa publicznego, a personel jest przyrównywany do urzędników państwowych, wynagradzanych przez państwo.

Ich działalność dotycząca dziedzictwa jest podporządkowana opiece administracji państwowej. Ten szczególny status nie wyklucza innych wyznań. Korzystają one z pełnej wolności religijnej, mogą otrzymywać subwencje publiczne, ponieważ ustawa o separacji z 9 XII 1905 r. nie ma zastosowania w Alzacji i Lotaryngii.

Obecnie w tych departamentach są dwie diecezje – Metz, obejmująca departament Mosella, oraz Strasburg, obejmująca Dolny Ren i Górny Ren. Nie ma metropolii, diecezje te przed 1871 r. należały do arcybiskupstwa

⁵⁴ G. D e s o s, *Le régime particulier des cultes dans les départements du Bas-Rhin, du Haut-Rhin et de la Moselle*, „Administration”, 1993, n° 161, s. 55 n.

⁵⁵ Tamże, s. 59.

Besançon, obecnie zaś bezpośrednio podlegają Stolicy Apostolskiej⁵⁶. Od 1988 r. Strasburg został podniesiony do rangi arcybiskupstwa.

Biskup, czy arcybiskup, jest rządcą diecezji w dziedzinie administracji, to on reguluje wszystkie sprawy duchowe dotyczące organizacji kościelnej. Znamienne jest to, że biskup jest mianowany przez prezydenta Republiki. Ta prerogatywa została przyznana głowie państwa dawniej, w związku z wynagradzaniem duchowieństwa przez państwo.

W praktyce jednak wyznaczanie biskupów Metz i Strasburga pozostawione jest wolnej decyzji Stolicy Apostolskiej. W maju 1921 r. zawarto układ między Francją i Stolicą Apostolską, na mocy którego nominacja biskupów należy do Stolicy Apostolskiej po uprzedniej konsultacji z rządem⁵⁷. Niemniej jednak pod kontrolą administracji państwowej i nuncjatury apostolskiej pewne formy współdziałania władzy kościelnej i państwowej w obsadzaniu urzędów biskupich są respektowane. Pierwszym aktem tej procedury jest dekret nominacyjny prezydenta Republiki oraz nominacja papieska, które są publikowane jednocześnie w „Journal Officiel” i „L’Osservatore Romano”. Biskup diecezjalny może otrzymać do pomocy w kierowaniu diecezją biskupa koadiutora, którego nominacja obejmuje dokładnie tę samą drogę proceduralną co biskupa diecezjalnego. Nominacja ta jest „cum futura successione”. W razie śmierci lub wskutek zrzeczenia się urzędu przez biskupa diecezjalnego obejmuje on stolicę biskupią bez nowej nominacji czy bulli⁵⁸.

Biskup diecezjalny może także otrzymać biskupa pomocniczego bez prawa następstwa; nominacja ta nie należy do prezydenta Republiki, lecz wyłącznie do papieża. Ostatecznie interwencja władzy cywilnej sprowadza się do dwóch kwestii:

⁵⁶ H. Ł a k o m y, *Państwo a Kościół we Francji. Historia i współczesność*, Kraków 1999, s. 23 n.

⁵⁷ „Aide-Mémoire. Les rapports normaux entre la France et le Saint-Siège heureusement rétablis, entre en vigueur la disposition du canon 255 du Code du droit canonique: Ad congregationem pro negotiis ecclesiasticis extraordinariis spectat [...] ad vacantes dioceses idoneos viros promovere quoties hisce de rebus cum civilibus guberniis agendum est. Par conséquent la Secrétairerie d’Etat devra désormais s’occuper de la promotion d’évêques de France et c’est au Cardinal Secrétaire d’Etat qu’il appartient d’interroger son Excellence l’ambassadeur français si le gouvernement a quelque chose à dire du point de vue politique contre le candidat choisi”. List podpisał kard. P. Gasparri. Cyt. za: A. F. v o n C a m p e n h a u s e n, *L’Eglise et l’Etat en France*, Paris 1964, s. 106 n.

⁵⁸ J. L. H a r o u e l, *L’Etat et la désignation des évêques en France*, [w:] *L’Eglise et l’Etat en France. Actes du IIIe Colloque national des Juristes catholiques*, Paris, 12-14 novembre 1982, s. 120.

- 1) potwierdzenie wyboru na interesujące biskupstwo „in partibus”;
- 2) odnotowanie i przyjęcie przez Conseil d'État bulli nominacyjnej⁵⁹.

Biskup ma również do dyspozycji innych pracowników wynagradzanych przez państwo: wikariusza generalnego, sekretarza generalnego, sekretarzy oraz inny personel biurowy (w sumie 20 osób dla dwóch diecezji). Może także zasięgać rady kapituł – złożonej z dziewięciu kanoników w Strasburgu oraz ośmiu w Metz, którzy są zatwierdzani i wynagradzani przez państwo. Ostatecznie dwa pałace biskupie, dwa wyższe seminaria duchowne oraz dwie katedry należące do państwa utrzymywane są z budżetu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Kultury.

Diecezja składa się z parafii, erygowanych w zależności od potrzeb i okoliczności. Parafie stanowią fundament Kościoła katolickiego. Kierowane są przez proboszczów.

Duchowni wyznań uznanych, poza wyjątkami, nie są urzędnikami państwowymi. Funkcja, którą sprawuje państwo przy ich nominacji czy utrzymaniu, nie jest nieograniczona, nie są oni bowiem bezpośrednimi urzędnikami państwa, nie działają też w jego imieniu. Wykonują oni funkcje czysto duchowe pod władzą swoich przełożonych, tak jak przewidują to artykuły.

Wszystkie funkcje kościelne wykonywane są gratisowo, jednakże duchowni mogą otrzymywać za udzielanie sakramentów datki ze strony wiernych, przewidziane przez zarządzenie biskupa. Te ofiary dodaje się do utrzymania, które państwo zabezpiecza biskupowi i proboszczom. Ponadto korzystają oni z mieszkania, które rady generalne departamentów i gmin mogą im zabezpieczyć. Aktualny system kapitułom katedralnym, seminariom oraz kuriom rezerwuje status zakładów publicznych⁶⁰.

Sprawy materialne parafii są administrowane przez rady majątkowe, które są instytucjami publicznymi, podporządkowanymi administracji państwowej. Radę majątkową tworzą: proboszcz i burmistrz, którzy są członkami z prawa, oraz członkowie mianowani swobodnie przez biskupa i prefekta (po połowie każdy). Połowa członków jest odnawiana co trzy lata przez mianowanie nowych. Członkowie wybierają spośród siebie osoby, które tworzą biuro.

Sytuacja dotycząca majątku beneficjalnego została uregulowana dekretem z 30 XII 1809 r., przejmującym wcześniejsze reguły sprzed rewolucji

⁵⁹ Dekret cesarski z 7 I 1808 r. stanowi, że żaden Francuz nie może objąć biskupstwa *in partibus* bez pozwolenia rządu, który musi przedłożyć bullę w Conseil d'État w celu rejestracji.

⁶⁰ G. D o l e, *Le régime juridique des cultes en Alsace et Moselle*, „La revue administrative”, 39(1986), n° 234, s. 559.

z 1789 r. Jednakże z powodu upływu czasu konieczne były nowe adaptacje. W 1974 i 1986 r. Rada Państwa (Conseil d'État) uznała, pod pewnymi warunkami, możliwość poczynienia koniecznych reform. Dekretem z 18 III 1992 r. dokonano rewizji dekretu z 1809 r., otwierając tym samym na przyszłość nowe perspektywy rozwoju.

Jak to przewidują artykuły organiczne, „wszystkie naruszenia w wykonywaniu kultu i wolności gwarantowanych duchownym należą do kompetencji Rady Państwa (Conseil d'État)”⁶¹.

Obowiązujący aktualnie w trzech departamentach wschodnich system państwa świeckiego w wersji skoordynowanej respektuje w pełni zasadę autonomii i niezależności, wolności religijnej oraz współdziałania Kościoła i państwa dla dobra osoby ludzkiej. Jest to system relacji między Kościołem i państwem, w którego porządku prawnym respektowany jest własny status prawny poszczególnych wyznań.

*

Relacje: państwo–Kościół we Francji mają bardzo długą i często dramatyczną przeszłość. Kraj ten przeszedł przez prawie wszystkie systemy relacji między władzą duchową i władzą świecką. Był to okres silnego związku ołtarza i tronu podczas Ancien régime. Uprzywilejowana pozycja Kościoła katolickiego została okupiona rezygnacją z pewnych praw na rzecz władzy politycznej. Następnie przyszedł czas zerwania z wielowiekową tradycją, proklamowania wolności religijnej i wielkich prześladowań Kościoła. Konkordat napoleoński przywrócił Kościołowi jego prawa, nie na tyle jednak, aby zapewnić mu całkowitą wolność.

Na początku XX w. nastąpił powrót do separacji wrogiej. Wbrew gwarancjom ustawowym model ten nie wprowadzał oddzielenia sfery działalności Kościoła od państwa. Ideą przewodnią była prywatyzacja religii. Kościół – w myśl ustawy z 1905 r. o rozdziale Kościołów od państwa – otrzymał w postaci stowarzyszeń kultowych jedyną formę organizacyjną wyposażoną w prawa majątkowe. Stowarzyszenia te zostały poddane kontroli ze strony organów administracji państwowej⁶². Idea ta, stosowana z całą konsekwencją, prowadziła do poważnych nadużyć i prześladowań Kościoła.

⁶¹ Art. 6: „Il y aura recours au Conseil d'Etat dans tous les cas d'abus de la part de supérieurs et autres personnes ecclésiastiques”. Cyt. za: R. Naz, *Appel comme d'abus*, [w:] *Dictionnaire de droit canonique*, t. I, réd. R. Naz, Paris 1935, kol. 821.

⁶² K r u k o w s k i, dz. cyt., s. 48.

Stopniowo następowała ewolucja w relacjach między Kościołem i państwem – po I wojnie światowej zawarto *modus vivendi*, natomiast po II wojnie światowej podjęto głęboką refleksję nad podstawowymi założeniami filozoficznymi państwa świeckiego, otwierając w ten sposób możliwość zawarcia konsensusu między wspólnotą religijną i polityczną. Obecnie Kościół we Francji korzysta z wolności religijnej, do czego przyczyniła się z pewnością akceptacja przez Francję dokumentów międzynarodowych dotyczących praw człowieka i podstawowych wolności. Jednakże nie brak kontrowersji wokół kwestii dotyczących rozumienia świeckości państwa, prywatyzacji religii i zakazu uzewnętrzniania przekonań religijnych w życiu publicznym, m.in. przez brak uznania osobowości prawnej kościelnych jednostek organizacyjnych, które byłoby zgodne z ich statusem kanonicznym.

THE SYSTEMS OF THE RELATION
BETWEEN THE STATE AND THE CHURCH IN FRANCE

S u m m a r y

The author characterizes the systems of the relation between the Church and the state, the systems which functioned in France in the past and which are currently working.

The Church-State relation had long and often dramatic past. Starting from Frankonian Caesaropapism in its Gallican version, when the caesar usurped the power to make laws in church matters, through the period of a strong liaison between the altar and the throne during the ancien régime, when the privileged position of the Catholic Church was bought by her resignation of some rights on behalf of political power.

The period of the French Revolution is the time of a breach from the many-aged tradition, the time of religion freedom and ruthless persecution of the Church. The Napoleonic concordat had reinstated the rights of the Church, but did not ensure her with complete freedom.

In the beginning of the twentieth century the Church was divided from the State, a division that was characterized by the privatization of religion and the ban on any external manifestation of religious beliefs in public life.

After the Second World War, due to a profound reflection on the basic philosophical assumptions of a lay state, a consensus between religious and political communities could be reached.

At the moment there are two versions of a lay state in France: the system of a lay state in its quasi-concordat version and the system of a lay state based on a coordinated separation.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: separacja, państwo wyznaniowe, państwo świeckie.

Key words: separation, religious state, secular state.